

ISTORIOGRAFIA DE OBSERVANȚĂ NEOCONSERVATOARE¹

ALEXANDRU MAMINA
(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

În zilele de 24 și 25 martie 2016, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (C.N.S.A.S.), Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” și Facultatea de Istorie a Universității București au organizat cu sprijinul Fundației Konrad Adenauer conferința „Comunismul românesc între memorie și uitare” – a șasea dintr-o serie de asemenea întruniri anuale consacrate comunismului autohton. Observațiile noastre se referă la prima zi, aceea în care discursurile introductive au trasat sensul ideologic al manifestării. Mărturisim că mediocritatea intelectuală a materialelor prezentate ne-a determinat, pe lângă alte considerente, să nu mai asistăm și la ședințele următoare, deși titlurile a două-trei comunicări sunau destul de promițător. Semnalăm totuși acțiunea deoarece ni se pare ilustrativă pentru direcția istoriografică neoconservatoare, preocupată în manieră tezistă numai de represiunea și propaganda din timpul comunismului, ca și cum întreaga existență socială s-ar fi redus eminentemente la acestea.

Intervențiile echilibrate, preocupate să analizeze critic regimul fără să-l condamne în mod tezist, au fost rare. A dominat anticomunismul recriminatoriu, legitim eventual ca opțiune politică dar inadecvat în cercetarea științifică, într-un registru discursiv caracterizat de superficialitate dublată de o doză pronunțată de infatuare. Cuvântul de ordine a fost dat de Sven-Joachim Irmer, directorul pentru România al Fundației Konrad Adenauer, care a afirmat necesitatea de a fi mereu atenți la ceea ce gândesc oamenii, nu cumva să uite crimele trecutului și să înceapă să regrete comunismul. La rândul său Dragoș Petrescu, președintele Colegiului C.N.S.A.S., a avertizat asupra tendinței de a substitui chipului „hâd” al dictaturii anumite imagini cu iz nostalgic inspirate din atmosfera anilor 1970, recognoscibile inclusiv în publicitatea la Pepsi și înghețata Napoca. În continuare a vorbit nu mai puțin de o oră însuși Emil Constantinescu, în a cărei viziune originală România nu ar trece decât printr-o criză morală cauzată de lipsa reperelor și pierderea sentimentului identității naționale, pentru că altfel indicatorii economici sunt pozitivi iar instituțiile statului funcționează. În opinia lui soluția ar fi reactualizarea amintirii rezistenței anticomuniste și a suferinței deținuților politici, ca modalitate de redescoperire a valorilor democratice. Dincolo de interpretările bizare și de patetismul cunoscut, dincolo de faptul că s-a pus singur într-o postură inconfortabilă politic elogiindu-i pe luptătorii din munți, printre care la o numărătoare mai atentă ar avea

¹ Prima variantă a textului a apărut pe site-ul Argumente și Fapte, la 27 martie 2016. Publicăm aici o versiune revizuită și adăugită, care dezvoltă și exemplifică ideile expuse anterior.

surpriza să descopere cam mulți legionari, fostul președinte al țării a făcut și câteva observații corecte în legătură cu erodarea democrației contemporane în beneficiul plutocrației, cu golirea de orice conținut etic a capitalismului sau cu importanța identității naționale în contextul globalizării. Să-i recunoaștem așadar, măcar într-o anumită măsură, ceea ce popular se numește „mintea de pe urmă”, deoarece se întâmplă să ne amintim că pe vremea când era șeful statului s-a vehiculat în anumite cercuri apropiate puterii ideea scoaterii istoriei românilor din programa școlară, aceasta urmând să fie predată în cadrul unor teme de istorie universală.

În ceea ce ne privește, considerăm direcția neoconservatoare pernicioasă. Blocată în anticomunismul memorial recuperatoriu de la începutul anilor 1990 – explicabil și într-un fel chiar necesar atunci, dar debil sub aspect conceptual –, apare incapabilă să-și lărgască orizontul analitic. Oricâte informații ar adăuga la ceea ce se cunoaște deja, nu va face altceva decât să repete locurile comune cu privire la practicile coercitive și retorica oficială a regimului, rămânându-i inaccesibile o serie de fenomene structurale, de la strategiile de rețea sau precizarea zonelor de autonomie socială în raport cu puterea, până la formele adaptative negociate informal cu autoritățile și expresiile specifice așa-numitei rezistențe prin cultură, aferente unei întregi mișcări generaționale. Atunci când Cosmin Popa, de pildă, l-a stigmatizat pe Florin Constantiniu drept istoric aservit regimului, a substituit de fapt realității sociale complexe o etichetă simplistă de conformitate ideologică. Trecem peste împrejurarea cu titlu subiectiv că, atâta timp cât a trăit Florin Constantiniu, mai tânărul său coleg nu l-a confruntat niciodată sub acest aspect controversat ci i s-a adresat întotdeauna deferent cu „domnule profesor”. Ceea ce ne interesează acum este inadecvarea metodică, întrucât o astfel de abordare, pe de o parte, confundă pactizarea vinovată în schimbul unor privilegii cu practicarea profesiei având acceptul și chiar susținerea puterii, pe de altă parte presupune eronat, în virtutea unei metafizici iluzorii a rectitudinii absolute, că în epoca respectivă existau și alte opțiuni decât acomodarea cu sistemul.

Despre un compromis moral sau politic nu se poate vorbi legitim decât atunci când există realmente posibilitatea alegerii, adică atunci când eventuala rezistență are șanse de reușită². În absența oricărei speranțe, contestarea deschisă a regimului echivalează cu sinuciderea profesională, socială, sau chiar cu pierderea libertății și a vieții, așadar cu asumarea individuală a marginalității sau a martirajului, ambele soluții extreme imposibil de acreditat în mod serios ca ipostaze atitudinale la nivelul întregii societăți. Așa cum nu este laș infanteristul izolat ce se ferește din fața tancurilor, nu este condamnat nici omul obișnuit care trăiește și lucrează fără să se opună explicit forței coercitive anihilante a puterii totalitare. Elogierea actelor izolate de curaj nu funcționează reversibil, în sensul că nu implică *per a contrario*

² Împrejurarea o remarcă inclusiv un autor cum a fost Nicolae Steinhardt, altminteri promotor al curajului și al angajamentului etic nedisimulat de alibiurile estetice: „Nu văd vreo nădejde nicăieri. Suntem lași? Da și nu, curajul implică existența unei cât de mici, de infime șanse de reușită. (A spus-o și Mircea Eliade). Și nu există. Suntem perfect închiși, prinși în curtea de șoareci, ferecați, țințuiți”. A se vedea Zaharia Sângeorzan, *Monahul de la Rohia. N. Steinhardt răspunde la 365 de întrebări*, București, Humanitas, (2003), p. 156.

blamul generalizat asupra celor care au acceptat pasivi sistemul, mai exact asupra majorității populației. Este simptomatic faptul că acțiunile de rezistență s-au produs cu precădere în contextele în care a existat ori s-a așteptat un sprijin din exterior, susceptibil să contrabalanseze represiunea internă. Așa s-a întâmplat la Berlin în 1953, revolta izbucnind practic la câteva sute de metri de trupele americane, în Ungaria trei ani mai târziu, când revoluția a fost alimentată de încurajările radiofonice occidentale, sau în Polonia de la sfârșitul anilor 1970, Solidaritatea beneficiind de susținerea Bisericii catolice. „Primăvara de la Praga” nu a avut nevoie de suport internațional deoarece a fost o mișcare de reforme generată din interiorul partidului conducător. În România, rezistența armată din munți a durat atâta timp cât oamenii așteptau încă „venirea americanilor”. După ce a fost clar că regimul comunist avea să dureze, i s-au asimilat inclusiv foștii deținuți politici, integrați nu o dată în institute, universități sau uniunile de creație. Dintre istorici, Petre P. Panaitescu, Constantin C. Giurescu, Șerban Papacostea ar fi câteva exemple...

Comunismul s-a menținut în mare măsură prin constrângere, ca atare în studierea sa chestiunile referitoare la represiune și supraveghere, la costurile umane în general, nu pot lipsi. Apreciem însă că numai o tratare sistemică-funcțională, așadar mai puțin ideologizată și catehetică, este într-adevăr de natură să pătrundă în intimitatea mecanismelor eficiente ale societății, să explice dinamica sa în registrul autenticității cotidiene subsumabilă numai parțial directivelor de la centru, operând cu oameni reali și nu cu tipologii artificiale, oameni surprinși în contextul unor relații de interese plurale, neunivoce, imposibil de constrâns în schemele de judecată maniheistă de genul buni și răi. Destul de frecvent înșiși agenții Partidului Comunist (directori, activiști, inspectori, instructori) renunțau la promovarea strictă a liniei oficiale și rezolvau problemele ivite la nivel teritorial într-o manieră negociată cu salariații sau cu alte autorități pe plan local. La mina de la Căvnic, de pildă, în pofida ateismului proclamat de regim, administrația le permitea muncitorilor să rămână acasă în ziua de Crăciun, urmând să fie recuperată cu altă ocazie, pentru a nu risca producerea unor accidente din cauza stării de ebrietate a muncitorilor care oricum serbau Nașterea. Am dat și altădată acest exemplu, îl reluăm pentru că ni se pare foarte relevant: dacă realitatea ar fi corespuns întotdeauna integral sau măcar aproape integral cu ceea ce proclama conducerea de partid, atunci literatura de după „tezele” lui Nicolae Ceaușescu din iulie 1971 trebuia să fie un vast „șantier” al realismului socialist, ceea ce nicidecum nu s-a întâmplat tocmai fiindcă existența socială își dezvoltase o anumită individualitate în raport cu puterea. Locul lui *Mitrea Cocor* și *Lazăr de la Rusca* a fost luat de romane precum *Cel mai iubit dintre pământeni*, *Păsările*, *Frumoșii nebuni ai marilor orașe*, *Corinda*, sau de poezia lui Marin Sorescu, Ioan Alexandru și a Ilenei Mălăncioiu, ca să nu mai amintim reeditările din literatura interbelică și traduceri din Marcel Proust, James Joyce și din „realismul fantastic” sud-american. Oricât de „totală” ar fi fost puterea, au existat spații și manifestări ce au scăpat controlului sau intervenției sale directe. Este suficient să menționăm propunerile artistice „necanonice” ale lui David Esrig, Liviu Ciulei, Lucian Pintilie, analoage experimentalismului vîsoțkian de la Teatrul Taganka și producțiilor din cinematografia poloneză, ori formele de sociabilitate ale tinerilor, asimilabile până la un punct contraculturii folk-rock din Occident. Tocmai

această autonomie a unor segmente sociale față de partidul-stat o surprindea Florin Ochescu, de la formațiile Curtea Veche nr. 43, Roșu și Negru, Monolit, într-un interviu de acum câțiva ani: „Vrei să-ți spun adevărul? Niciodată nu am fost împiedicați să cântăm... și atunci... unde-i mitul cenzurii? [...] Cenzura era legată strict de media, disc, televiziune, radio. Din punct de vedere al concertelor live nu ne-am lovit niciodată de nimic...”³.

Ideea este că viața sub regimul comunist nu s-a redus la teama de Securitate și la executarea întocmai și la timp a directivelor partidului, iar acreditarea unei asemenea scheme interpretative simpliste și interesate ideologic înseamnă a falsifica substanța complexă a realității. În locul „demascărilor” și al acuzațiilor de complicitate ar fi probabil mai concludentă o analiză a formelor de adaptare individuală și de grup la rigorile regimului, susceptibilă să discearnă retorica de practică și să precizeze gradele de responsabilitate personală, de la conducătorii, torționarii și politrucii regimului, la majoritatea care a întreținut cu puterea o relație profesională, până la exemplele de „rezistență prin cultură” sau de comportament cu potențial contestatar. Pe această cale s-ar putea face de asemenea o distincție între cei care au exercitat anumite funcții în manieră dogmatică, abuzivă sau pentru confortul propriu, respectiv aceia care s-au folosit de pozițiile ocupate cu prețul unor concesii declarative ca să le asigure angajaților condiții de lucru mai bune. Așa au procedat, în calitatea lor de membri ai Comitetului Central al partidului, Radu Beligan la direcția Teatrului Național din București și Ștefan Ștefănescu la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. Aceasta înseamnă să nuanțezi, să cauți să găsești explicații contextuale și să pătrunzi în rațiunile comportamentelor din epoca respectivă, care nu pot fi blamate facil de pe scaunul de judecată pe care s-au așezat cu de la ei putere neoconservatorii. Să nu ne înșelăm totuși, în mai multe situații rectitudinea lor se explică pur și simplu prin faptul că acum principalitatea nu implică riscuri; sunt impecabili moral precum un personaj dintr-un roman, despre care altul afirma că era un stoic desăvârșit atâta vreme cât nu se întâmpla nimic grav. De fapt, exact aceasta nu vor să facă neoconservatorii: să nuanțeze, deoarece nuanțările i-ar împiedica să condamne într-o logică propagandistică binară, iar dacă nu mai condamnă rămân fără principalul argument polemic autojustificator.

L'HISTORIOGRAPHIE D'OBSERVANCE NÉO-CONSERVATRICE

Résumé

Le texte représente un polémique avec les propos de l'historiographie néo-conservatrice concernant le régime communiste, trop imbue d'un esprit accusateur qui obscurcit la complexité de la réalité au nom d'un faux moralisme «idéologiquement correct». En revanche on propose une approche plutôt fonctionnaliste, concentrée pas sur les accusations de compromis et collaborationnisme, mais sur formes d'adaptation individuelle et de group aux rigueurs du pouvoir, ainsi qu'on distingue les faits par rapport à la rhétorique officielle et aussi les différents degrés de responsabilité au niveau de la société.

Mots-clés: historiographie, anticommunisme, approche fonctionnaliste.

³ Radu Lupașcu, *Interviuri rock*, Editura Blumenthal, 2012, p. 150–151.